

BADIIY MATNDA ONOMASTIK BIRLIKLAR LINGVOPOETIKASI

Ruziyeva Sabina Baxri qizi
SamDChTI Sharq tillari fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
3-bosqich 2223-guruh talabasi
S65273057@gmail.com
+998979156400

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy matnlardagi onomastik birliklardan bo'lgan antroponimlar tahlil qilinadi va bular orqali yozuvchining o'quvchiga yetkazmoqchi bo'lgan informatsiyasi, estetik jihatlari lingvopoetik usulda ochib beriladi.

Kalit so'zlar: allyuziya, estetik vazifa, onomastik birlik, antroponim

“Til fikrning bo'laklarga bo'lingan holdagi ifodasi, fikr esa tushunchalarning bog'lanishidir. Shunga qaramay, inson tili faqat bog'lanayotgan tushunchalar va ularning mantiqiy davomini ifodalamay, balki so'zlovchining o'z fikriga munosabatini ham ifodalaydi.”[6;44] Bu o'rinda tilning vazifasi qanday so'rog'iga to'xtalib o'tish ham o'rinli bo'ladi. Tilshunoslikka oid zamonaviy adabiyotlarda tilning kommunikativ, ekspressiv, konstruktiv, akkumulyativ vazifalari borligini qayd etishadi. Badiiy asar tili tadqiqida esa uning ayni ekspressiv vazifasi bilan birga badiiy, poetik, stilistik, ritorik, estetik vazifasi kabi tushunchalar ham qo'llanadi.

Har qanday badiiy asarda tilning kommunikativ vazifasi ham reallashadi, ammo estetik vazifasi birinchi o'rinda turadi. Shuning uchun ham lingvistik adabiyotlarda bunga alohida urg'u beriladi. «Badiiy matn har qanday noadabiy matndan farqli ravishda alohida vazifani- kommunikativ vazifa bilan murakkab o'zaro aloqadorlikda namoyon bo'luvchi va matnning o'ziga xos qurilishida hal qiluvchi omil hisoblanuvchi estetik vazifani bajaradi».[7;5] Badiiy matnlarda qo'llanadigan onomastik birliklar faqatgina kitobxonga biror nom to'g'risida ma'lumot berib qolmay, balki yozuvchining o'tkazadigan estetik ma'nolarini ham ifodalaydi. Jumladan, badiiy asarlarda foydalaniladigan antroponimlar obrazning ismi haqida, shuningdek, bu ism orqali uning shaxsiyati haqida ham ma'lumot beradi. Albatta, buni qay yo'lda etish yozuvchining uslubi, mahoratiga bog'liq bo'ladi.

Adabiyotshunoslikda allyuziya, «badiiy adabiyotda va notiqlik san'atida tarixiy voqea yoki mashhur asarlarga ishora qilishdan iborat stilistik figuralardan biri»[4;27], tushunchasi mavjud. Bunda tarixiy voqealar, mashhur asarlar, diniy mifologik

rivoyatlar va shu kabi keng ommaga ma'lum bo'lgan narsalarga ishora qilish yoki ulardagi turg'un tushunchalarni badiiy matnga olib kirish natijasida intertekstuallik yuzaga keladi. Misol namunasi sifatida Erkin Malikning « Nima qilib qo'yding, Sherzod» hikoyasi tahlilida ko'rishimiz mumkin:

«Ulug'bekni Solijon aka yotgan xonaga olib kirishdi. Ular shu yerda tanishishdi.

- Isming Ulug'bek ekan, Ulug'bek kimligini bilasanmi?- deb so'radi Solijon aka.

- Bilaman, u kishi podsho bo'lganlar, keyin yulduzlarni ko'p o'rganganlar. Men ham yulduzlarni o'rganishni yaxshi ko'raman.

- Qiziq-ku,-dedi Solijon aka,- yulduzlarni qandoq qilib o'rganib bo'ladi?

-Qutb yulduzini bilasizmi?

-Eshitganman,lekin u haqida hech narsa bilmayman.

-Kechasi adashib qolgan odamlar, kemalar hatto qushlar ham Qutb yulduziga qarab yo'llarini aniqlab oladilar,-dedi Ulug'bek.

-Mabodo, sen Cho'lpon yulduzi haqida gapirmayapsanmi?- so'radi Solijon aka.

-Cho'lpon yulduzi boshqa.Qutb yulduzi boshqa.Cho'lpon yulduzi tong mahali ko'rinadi. Qutb yulduzi kechasi bilan bir joyda turadi. Osmondagi hamma yulduzlar uning atrofida aylanadi. Qutb yulduziga qarab boshqa yulduzlarning harakati o'rganiladi.

-Qoyil,-dedi Solijon aka hayratlanib,-ismingga munosib bola ekansan.

Asar qahramonlari dialogi orqali nafaqat Ulug'bek obrazining shaxsiy xususiyatlari, bilimdonligi, balki buyuk mutafakkir Mirzo Ulug'bekka ishora qilganligi, bu bilan bog'liq tarixiy voqealar, ya'ni uning ilmi nujumni o'rganganligini eslatib o'tganining guvohi bo'lamiz.

Shuningdek, bu kabi holatlarni she'riy matnlarda ham uchratishimiz mumkin. Masalan, Abdulla Oripovning «O'zbekiston» qasida ham bir qancha namunalarni ko'rishimiz mumkin:

«Osmon ilmi tug'ilgan ilk bor

Ko'ragoniy jadvallarida.

Qotil qo'li qilich soldi mast,

Quyosh bo'lib uchdi tilla bosh.

Do'stlar ko'kda yulduzlar emas,

U, Ulug'bek ko'zidagi yosh»

Yuqoridagi misralardan ham podshoh, ham olim Mirzo Ulug'bekning noqobil o'g'il Abdulatif tomonidan boshiga tushgan mudhish voqealar o'quvchi ko'z oldiga keladi. Bu kabi misollarni qasidaga ko'plab uchratishimiz mumkin.

Bundan tashqari obraz tasviri borasida ham uning ismi muhim rol o'ynaydi. Biror adabiy qahramon tashqi ko'rinishi, xislatlarini yaqqol namoyon qilishda ham yordam beradi. Abdulla Qodiriyning « Mehrobdan chayon» romanidagi bosh qahramon Anvar va Ra'no ismlari shunchaki tasodifan tanlangan deb ayta olmaymiz. Anvar obrazi ismi jismiga monand - nurli, tolei porloq [2;31] shaxs ekanligi asar voqealari davomida ochib berilgan. Ra'noning go'zalligi ta'rifi dastlab Lola ismli qizga nisbatan qiyoslanib (Lolaning ismi chiroyli bo'lsa-da, o'zi ismichalik go'zal emasligi aytib o'tilgan), so'ngra uning ismi orqali uning chiroyini ko'rsatib beradi:

«Аmmo Ra'noning ismi- jismiga yoxud husniga juda muvofiq tushgan edi. Men rassom emasman. Agar menda shu san'at bo'lg'anda edi, so'z bilan biljirab o'lturmas, shu o'rinda sizga Ra'noning rasmini tortib ko'rsatar, qo'yar, faqat menga Ra'no gulining suvigina ko'proq kerak bo'lar edi.

Bu jumlar orqali Ra'no obrazi adabiy portreti gavdalanadi. Ra'noning go'zalligiga so'z, hatto qalam bo'yog'i ojiz ekanligi, uning siymosini faqat ra'no guli suvi bilan chizish mumkinligini anglab olamiz. Ra'no, haqiqatdan ham ismi husniga monand, ya'ni qizil guldek go'zal, chiroyli, latofatli [2;348]qiz ekanligini anglab olish qiyin emas.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, badiiy adabiyotlarda nomlardan foydalanish bilan kitobxonga estetik ta'sir o'tkazish, shuningdek, qahramonlarning tashqi ko'rinish, shaxsiy fazilat va xususiyatlarini; illatlari hamda noqobilligini obrazli tarzda tasvirlab berish mumkin. Bu usullardan foydalanish, albatta, yozuvchi uslubi va didiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Qodiriy. Mehrobdan chayon. □ Toshkent. 1994.
2. Begmatov E. A. O'zbek ismlari ma'nosi 2-nashr. □ Toshkent.
3. Oripov A. Saylanma.- Toshkent. 2018.
4. Xatamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha- o'zbekcha izohli lug'ati.- Toshkent. 1979. 27-bet.
5. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi.- Toshkent. 2008.
6. Винокур Г. О. О языке художественной литературе – М.; Высшая школа, 1991. С.44.
7. Гореликова М.И., Магомедова Д.М. Лингвистический анализ художественная текста.- М.; Русский язык, 1989. С.5.